

*Жирун А. В.,**аспірант кафедри правового регулювання економіки**ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

ШЛЯХИ ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ УМОВ ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Анотація. Стаття присвячена дослідженню наукових позицій щодо визначення юридичної природи умов господарського договору в радянський період. Проаналізовано періодизацію розвитку інституту господарського договору, класифікацію умов господарських договорів та особливості кожної групи зазначених договірних умов.

Ключові слова: господарський договір, «плановий» договір, умови господарського договору, нормативне регулювання, радянський період.

Постановка проблеми. В процесі розвитку й становлення інституту господарського договору значних змін зазнавали погляди щодо визначення власне договірних умов, що й становили зміст відповідних господарських договорів. Так, на різних етапах розвитку підходів до тлумачення природи господарських договорів у правознавців та юристів-практиків різнилися погляди щодо значення умов господарських договорів, їх видів, юридичної сили, факторів, що впливали на дію договірних умов тощо. Враховуючи те, що в радянський період розвитку інституту господарського договору приділялась значно більша увага (порівняно з попередніми історичними періодами) як зі сторони науковців, так і зі сторони практиків, важливо проаналізувати основні характерні риси умов господарських договорів зазначеного періоду.

Стан дослідження. Не зважаючи на те, що загалом питання розвитку інституту господарського договору достатньо широко висвітлено в юридичній літературі, зокрема такими науковцями, як М. І. Брагинський, В. Г. Вердинкова, З. М. Земингофа, О. С. Іоффе, В. К. Мамутов, І. Б. Новицький, Н. І. Клейна та ін., комплексному аналізу умов господарського договору та їх особливостей на конкретному історичному етапі розвитку останнім часом приділялось недостатньо уваги.

Метою даної статті є дослідження різних наукових підходів до вивчення юридичної природи та особливостей умов господарських договорів в радянський період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова доктрина радянського періоду багата на фундаментальні наукові та теоретичні дослідження, присвячені господарському договору, які належать видатним представникам науки цивільного та господарського права [1, с. 8]. Для більш повного розуміння процесу становлення та розвитку теорії господарського договору (включаючи визначення його правової природи, правового регулювання, основних характеристик, особливостей змісту), слід розглянути його періодизацію в радянському праві.

Перший етап розвитку теорії господарського договору охоплює період від появи планово-договірних зобов'язань, триває до 1938 року [5, с. 3]. Цей етап характери-

зується не стільки зародженням і становленням нових понять, юридичних інститутів, в тому числі й цивільного договору, характерних для цивільного права соціалістичного суспільства, скільки характерним для цього періоду поглядом на господарський договір як на інститут господарського права, який наклав відбиток на подальший його розвиток.

Наприкінці двадцятих років у науковій літературі вже висловлювалася позиція щодо необхідності відокремлення галузі права, яке регулює майнові відносини у соціалістичній господарській сфері від цивільного права, як самостійної галузі права, покликаної регулювати відносини всередині народного господарства та між різними його підгалуззями. Така точка зору висловлювалась П.І. Стучкою [7, с. 5]. Зазначена позиція була піддана критиці представниками панівної на той час теорії господарського права. Так, Л. Гінцбург зазначав, що безживна схема прямого постачання та внутрішньо-організаційного регулювання поступається місцем конкретному різноманіттю найскладніших договірних відносин, за допомогою яких планові заходи втілюються в життя [6, с. 9].

У науковій літературі досліджуваного періоду відзначалось, що існування в радянському господарстві двох форм організації обміну, обумовлених відмінністю між державною та колгоспно-кооперативною власністю, слугувало підставою для існування двох видів договорів. Товарний обіг, заснований на безпосередньому плануванні, обумовлений єдністю державної власності, отримує своє юридичне закріплення в «плановому» (господарському) договорі. В плановому (господарському) договорі основні умови, що передбачені планом виникнення договірних зобов'язань, відповідним чином організовані. Ринковий же обіг, до якого належала більша частина продукції колгоспів, що контролювався державою за допомогою її економічних важелів та посередніх форм планового впливу, регулювався «цивільно-правовим» договором [5, с. 6]. Так, згідно до ст. 130 ЦК РСФСР 1922 року, цивільно-правовий договір визнається укладеним, коли сторони висловили у такій формі, що вимагається законом, згоду за всіма істотними його пунктами. Також було вказано, що істотними визнаються: предмет договору, ціна, строк, а також всі ті пункти, відносно до яких за попередньою заявою однієї зі сторін має бути досягнута згода [3, с. 138].

Другий етап розвитку теорії господарського договору починається з 1938 року і продовжується до 1956 року. Саме на сумнозвісній нараді з питань науки радянської держави і права у 1938 році під керівництвом головного теоретика радянського права того часу А.Я. Вишинського концепцію господарського права було піддано остракізмові, її прихильників оголошено «ворогами народу» і

закладено дуалістичний підхід до правового забезпечення регулювання економіки з позицій цивільного та адміністративного права [1, с. 11]. Внаслідок цього цивільний договір став розглядатись як цивільно-правовий інститут, але самостійність інституту цивільного договору не означала відсутність розбіжностей всередині інституту, пов'язаних із впливом плану на ту чи іншу сферу суспільного життя. Але зазначені розбіжності існували в межах конкретного інституту і не могли слугувати підставою для поділу інституту цивільного договору на ряд самостійних інститутів.

В літературі даного періоду досліджувалась проблема співвідношення плану і договору, зустрічався термін «договір, що базується на плані», вживався термін «господарський договір», під яким пропонувалось розуміти планові договори, відносити до них договори купівлі-продажу між соціалістичними організаціями та підрядні договори у сфері капітального будівництва. Під впливом планової концепції із старих договірних форм поступово вироблялись нові правові форми, які часто за своїм значенням переростали в існуючі раніше договірні відносини [2, с. 67]. Як наслідок, виникали нові юридичні інститути, до яких слід віднести і господарський договір.

Третій період розвитку господарських договорів розпочався у 1956 році (і фактично тривав до кінця 80-х років). Саме в цей період теоретичні питання господарського договору досліджувалися відродженою господарсько-правовою наукою і цивілістикою паралельно, в гострій дискусії між собою.

Що ж до особливостей змісту цивільного та господарського договору в радянський період, слід зазначити, що суттєвими, згідно до загальних правил цивільного законодавства, вважались умови, які визнані такими законом або є необхідними для даного виду договору, а також всі інші умови, відносно яких за заявою однієї зі сторін має бути досягнуто згоди [4, с. 34].

В той же час, суттєвих умов саме господарського договору було значно більше, що було обумовлено самою природою економічних відносин, які лежали в основі даного договірного виду. Господарський договір покликаний опосередковувати різноманітні потреби, які виникали в сфері соціалістичного виробництва і в сфері соціалістичного обігу [4, с. 47]. Тому важливо було максимально детально охарактеризувати предмет договору, розподілити в межах загального строку дії договору певні проміжні строки його виконання тощо.

Враховуючи ж економічну природу господарських договорів, вони не тільки закріплювали взаємні права і обов'язки сторін, а й фіксували певну систему організації економічної взаємодії сторін. Тому для найбільш ефективної взаємодії сторін важливо було передбачити та закріпити форми та методи сприяння кожної зі сторін іншій стороні в процесі виконання останньою її договірних зобов'язань. Тому, наприклад, серед обов'язкових умов договору підряду на капітальне будівництво фігурують і такі, які визначають строки видачі замовником підрядчику робочих креслень і кошторисів на окремі об'єкти або строки надходження на майданчик обладнання та матеріалів від замовника [4, с. 48].

В силу свого централізованого нормативного регулювання та колосальної кількості вчинення в окремих сфе-

рах народного господарства (в сфері будівництва, надання послуг тощо) окремі види господарських договірних відносин виправдано вимагали типізації. Цей ефект досягався завдяки розробці та затвердженню типових договорів і, враховуючи те, що кожне положення такого договору мало бути враховане сторонами, автоматично всі умови таких типових договорів отримували силу суттєвих договірних умов.

Крім того, на кожному етапі розвитку договірних відносин існували певні державні вимоги та стандарти, яких сторони обов'язково повинні були дотримуватись та враховувати незалежно від юридичної природи та особливостей тих чи інших договірних відносин. Так, наприклад, вимоги щодо певних технологічних умов виробництва, щодо специфікації товарів, щодо форми розрахунків тощо. Такі вимоги державного регулювання слугували юридичними підставами для включення в зміст господарських договорів суттєвих за своєю природою умов.

Окремо хотілося б звернути увагу на значення та роль суттєвих умов господарського договору, які в радянський період дещо відрізнялись від загальноприйнятих поглядів на даний вид договірних умов. За загальним правилом суттєві умови господарського договору мають бути включені в договір за взаємною згодою сторін. Але для планових господарських договорів радянського періоду дана вимога не була обов'язковою і суттєвими умовами конкретного господарського договору вважались і такі умови, що не були закріплені в договорі, але які в обов'язковому порядку передбачені в плановому акті, який був підставою для укладення такого господарського договору.

Що ж до звичайних умов господарських договорів, які виокремлювались в радянський період, слід зазначити, що останні двома ознаками відрізнялися від звичайних умов цивільно-правових договорів: *по-перше*, вони були набагато суттєвішими за своєю чисельністю, *по-друге*, їх зміст, в більшості випадків, закріплювався не диспозитивними (як часто відбувається в сфері регулювання негосподарських майнових відносин), а імперативними чи обмежено-диспозитивними юридичними нормами. Якщо в сфері регулювання цивільно-правових відносин для проектування звичайних договірних відносин використовувалися диспозитивні норми, в сфері регулювання господарських договорів використовувалися владно-примусові методи.

Застосовувалися імперативні юридичні норми, що мали основне значення для формування звичайних умов в господарських договорах. Наведемо приклад, який підтверджує вищезазначене твердження, – пункт 14 «Положення про поставку товарів», який містив перелік суттєвих умов договору, не стосувався питання щодо розподілу між контрагентами витрат по транспортуванню продукції. Отже, до числа суттєвих умов договору дана умова не належала. Та враховуючи те, що останнє все-таки було передбачено в п. 26 зазначеного Положення, його потрібно було кваліфікувати як звичайну умову. Між тим, п. 26 передбачає: «транспортні витрати відносяться за рахунок постачальника або покупця у відповідності з преїскурантами». Будь-яке інше вирішення даного питання в договорі не допускається. Отже, ми маємо справу з імперативною нормою, хоча вона і передбачає одну зі звичайних умов договору постачання товарів народного господарства [4, с. 52-53].

При формуванні звичайних умов господарських договорів в радянський період досить часто використовувались так звані імперативно-альтернативні або обмежено-диспозитивні норми права, специфіка яких полягала в поєднанні методу централізованого впливу та ініціативи найнижчих ланок господарської системи. Так, метод централізованого впливу досягався за допомогою встановлення чітких рамок, в межах яких сторони договору могли обирати ті чи інші положення для подальшого їх включення в договір, а існування можливості такого вибору дозволяло сторонам укладати договори з максимальним врахуванням специфіки їх конкретних взаємовідносин.

Аналізуючи юридичну природу випадкових умов господарських договорів, слід зазначити, що для них закріплення диспозитивних, а саме обмежено-диспозитивних юридичних норм, було дійсно виправданим, відкривало широкі можливості для сторін відповідних договірних відносин. Найголовнішим у цьому відношенні було врахування цих можливостей законодавцем та передбачення найбільш ефективного та доцільного способу їх законодавчого закріплення.

Висновки. Підсумовуючи проведений нами аналіз підходів до визначення юридичної природи умов господарського договору в радянський період, слід звернути увагу, що даний історичний етап характеризувався досить різноплановим ставленням, в першу чергу, до поняття господарського договору, його юридичної природи та особливостей умов договору. Так, враховуючи економічну суть господарського договору його виділено в окремий правовий інститут. Вченими радянського періоду виокремлювались суттєві, звичайні та випадкові умови господарських договорів, неодноразово акцентувалась увага на відмінностях як між господарським та цивільним договорами загалом, так і між їх умовами, що було обумовлено більш складною юридичною природою саме господарського договору.

Література:

1. Беяневич О.А. Господарський договір та способи його укладання: навчальний посібник [для студ. юридич. спец. та вищ. навч. закл.] – К.: Наукова думка, 2002. – 261 с.

2. Гордон М.В. Система договоров в советском гражданском праве. Ученые записки Харьковского юридического института, вып. 5, Харьков, 1954. – 278 с.
3. Зозуляк І.І. Розвиток уявлень про істотні умови договору // Форум права. – 2007. – №3. – С. 136-141.
4. Иоффе О.С. Договоры в социалистическом хозяйстве. – Москва: Изд-во «Юридическая литература», 1964. – 315 с.
5. Овчинников Н.И. Понятие и классификация хозяйственных договоров. – Владивосток: Изд-во Дальневосточ. ун-та, 1970. – 278 с.
6. Сб. материалов по хозяйственно-административному праву под ред. Л. Гинсбурга, М., с. 9.
7. Стучка П.И. Гражданское право и практика его применения. – М. 1929. – с. 5.

Жирун А. В. Пути определения юридической природы условий хозяйственного договора в советский период

Аннотация. Научная статья посвящена исследованию особенностей взглядов на условия хозяйственного договора в советский период. Проанализирована периодизация развития института хозяйственного договора, классификация условий хозяйственных договоров и особенности каждой группы данных договорных условий.

Ключевые слова: хозяйственный договор, «плановый» договор, условия хозяйственного договора, нормативное регулирование, советский период.

Zhirun A. Ways of determination of legal nature of conditions of the economic agreement in the period of soviet union

Summary. Article is devoted to research of peculiarities of the approaches to definition of conditions of economic agreement in the period of Soviet Union. Periodization of development of the institute of economic agreement, classification of the conditions of the economic agreements, as well as the distinctions of each group of the respective conditions are analyzed.

Key words: economic agreement, «planned» agreement, conditions of economic agreement, legal regulation, period of Soviet Union.